

De gamle Vandmøller i Thy.

Efterladt Manuskript af S. C. SORTFELDT.

Vestermølle i Klitmøller, som faldt sammen i Efteraaret 1938.

HVOR længe det er siden, de første Møller blev byggede her i Landet, ved vi ikke. Haandkværnene er vel nok de ældste. I Følge Japetus Steenstrup skal de første Vandmøller være anlagt her i Landet umiddelbart efter Danskernes Erobring af England (i Begyndelsen af det 11te Aarhundrede). Munke Mølle ved Odense skal være anlagt 1135.

I Valdemar Sejrs Jordebog 1231 nævnes Ukar Mølle i Aars Herred (Himmerland, Skivum Sogn?), og i Jyske Lov 1241 er der i Kapitel 57 Bestemmelser om, at ingen maa anlægge ny Vandmøller, som kan være til Skade for de gamle Møller, der har staaet fra Arilds Tid, eller være skadelige for nogens Ager og Eng. I den sjællandske Aarvog 1356 hedder det, at Valdemar Atterdag har paabudt, at der skulde opføres mange ny Vandmøller i Landet. ”Han vilde ikke, at Aaerne skulde løbe i Stranden uden først at have gjort Landegavn”. Baade Kongen og Stormændene byggede Møller, og muligvis har adskillige af Thylands Vandmøller deres Oprindelse i hin fjerne Tid.

1561 udsendes der dog en kgl. Befaling til Provster, Præster og Bønder i Thy, Salling og Mors, at da disse havde bygget mange ny Vejmøller, hvorved Kronens og Adelens Vandmøller og de gamle Vejmøller ødelægges, forbydes det alle ufri herefter at bygge Vejmøller i disse Lande under Tab af Bygningen og al Bekostning.

Tolv Aar senere, 1573, paabydes det Bønderne, at de skal lade deres Korn og Malt male paa Kronens Møller og ikke selv bygge Skvatmøller eller Hestemøller, da Mølleren ellers ikke kan svare sin Landgilde, thi baade Regering og Herremænd opdagede snart, at de privilegerede Møller var gode Skatteobjekter. 1553 skal hver Mølle paa Grund af Krigen i Tyskland give 1 Jochumsdaler i Skat, men Møllere, som bor ved Kongens Gaarde, skal være fri. Det er dog først ved Matriklerne 1664 og 1688, at den bestandige Skatteydelse af Møllerne blev nærmere bestemt.

Ifølge Danske Lov maatte de saakaldte *Græsmøllers* Brugere ikke stemme op for Vandet fra Maj til Høstens Slutning eller lade Vandet flyde paa Landevej, Naboens Skovvej eller Kirkevej. I samme Lov hedder det ogsaa, at Bøndernes *Skvatmøller* (de mindste Vandmøller) skal afskaffes, hvis der er brugelige Landgildemøller indenfor en Mils Omkreds, med mindre der har været svaret Landgilde af Skvatmøllerne. Møllernæringen var derfor et privilegeret Hverv, og dette Privilegium blev først hævet i 1862.

Skvatmøllerne forsvandt dog først lidt efter lidt, og særlig heroppe, saa langt borte fra Hovedstaden, kan man godt tænke sig, at den ulovlige Møllervirksomhed kunde holde sig i længere Tid.

Grunden til, at de gamle Vandmøller blev øde eller blev nedlagt, var for mange Møllers Vedkommende den om sig gribende Sandflugt, som fyldte Vandmølleedammen og spærrede Vandtilløbet. Ogsaa Jordskælvene i Thy har været til Skade for Vandmøllerne. Som Følge af disse har Vandløbene forandret Retning. Endelig var der det kongelige Paabud om, at de smaa Møller skulde nedlægges, fordi det skadede de privilegerede Møllers Indtægter og Skatteevne. I den nyere Tid er det især Udtørningsarbejder, Vandstandsreguleringer, der er Skyld i, at Vandmøllerne har maattet nedlægges, og nu er der ikke flere brugelige Vandmøller tilbage i Thy. I V. Han Herred er Søndermølle i Tømmerby endnu i Brug. De mange Motorer, Vind- og Kraftmotorer, bevirker, at de fleste Vejmøller ogsaa har maattet indstille deres Virksomhed, som ikke længere var indbringende eller rentabel.

Som Betaling for at male maatte Møllerne tage Told: 1 Pot af hver Skæppe, og da Korn efter Tidens Forhold var i en høj Pris, blev Møllerne ofte velhavende Folk, og Rigdom giver Anseelse. Den rige Møller er en Benævnelse, som stammer fra gammel Tid, og hvor der er

Rigdom til Huse, vil der fremstaa Misundere. Derfor har man ogsaa enkelte Talemaader, der ikke er til Møllerenes Ros, f. Eks.: ”Mølleren er aldrig saa fuld, at han skulde glemme at tolde”, men denne Udgydelse synes at stamme fra en forholdsvis ny Tid.

De mange Klager, vi i det følgende træffer over Møllernes Brøstfældighed og ringe Søgning, er vel nok paa en Maade Udtryk for Tidens Fattigdom og Nød; men vi maa heller ikke glemme, at det er Indberetninger til Skatteudskrivninger, der danner Grundlaget for dette Arbejde. For at undgaa de ikke yndede Skattepaalæg har vedkommende sikkert søgt at fremstille den økonomiske Stilling saa ugunstig som mulig.

Møllegæsterne, der kom langvejs fra, blev altid beværtede baade med Mad og diverse Snapse, og særlig det sidstnævnte Nydelsesmiddel blev udskænket med rund Haand til alle og enhver, der kom i Møllerenes Hus.

Naar der i det følgende nævnes 1662, er det Matriklens, der er benyttet, 1688 er Modelbogen, og 1708 er en senere Kopi af Matriklen. Ansættelsen til Skat er sket efter Skøn iflg. Instruks af ²⁴/₃ 1683, revideret efter kgl. Befaling ³/₄ 1686. I Jylland skete Ansættelsen af Møllernes Hartkorn samtidig med den alm. Matrikulering. Paa Øerne blev Møllerne ansat ved en særlig Matrikulering.

Vandmøllernes Drivhjul var under Hensyn til Forholdene paa Stedet konstrueret paa forskellig Maade. Der var f. Eks. *Overfaldshjul*, som modtog Vandet foroven fra en Rende med Stigbord. Skovlene har Kasseform. Oversiden af Hjulet, der ikke maatte naa ned i Bagvandet, bevægede sig bort fra Tilløbsrenden. *Underfaldshjulet* benyttedes mest, fordi det ikke krævede noget højt Fald af Vandet, der her virker ved sit Stød mod de radiære Skovle. Det er den ældste Form for Vandhjul. Der er ogsaa *Ryghjul* og *Brysthjul*, som modtager Vandet paa Midten ved Akselen.

1662 var der 35 Vandmøller i Virksomhed i Thy og 7 i Han Herred. Desuden fandtes der en Stampmølle i Todbøl. Ved denne Tid var der allerede gaaet 8 Vandmøller til Grunde (blevet øde), men det blev værre i Tiden efter 1662. 1688 er der kun 21 Vandmøller i Thy, idet der siden 1662 er blevet 14 Vandmøller øde. I den første Halvdel af det 18. Aarhundrede synes det, at der er anlagt 2 nye Vandmøller, nemlig i Thisted og Gaardhus Mølle i Vestervig, og en Del af de øde Møller er mulig blevet restaureret eller opbygget paany. 1662 var der 11 Vejrmøller i Thy og 20 Vejrmøller (deraf 8 meget smaa) i V. Han Herred. Kun 5 af Thyvandmøllerne havde 2 Kværne hver, nemlig Hansted, Bromølle, Faddersbøl, Morup og Mellemmølle (Vestervig). Ingen af V. Han Herreds Møllerne havde 2 Kværne.

Efterfølgende Redegørelse er ret mangelfuld, da Kilderne er faa og kun lidet oplysende. Der har været Møller i de fleste Sogne, men en Del af disse Møller var smaa og ret ubetydelige.

I. Der nævnes 8 thylandske Vandmøller, som blev øde før 1662, nemlig *Ladegaard*, *Tvorup Klit*, *Vang Klit I*, *Vang Klit II*, *Fald i Skjoldborg*, *Løgstrup i Lodbjerg*, *Toftum i Heltborg* og *Hurup Præstegaards Vandmølle*.

1. *Ladegaards Vandmølle i Sjørrind.*

I Aagaards Beskrivelse af Thy meddeles, at ved Sjørrind Sø, nær ved Ladegaard, har der i gamle Dage været en *Vandmølle*; men om denne Mølle har jeg ikke fundet nogen Oplysning hverken i Matriklerne eller i Ørum Slots Lensregnskaber fra Slutningen af det 16de og Begyndelsen af det 17de Aarhundrede.

2. *Tvorup Klits Vandmølle.*

Langt ude ved den saakaldte Bøgsted Rende har der engang været en Vandmølle, og af denne Mølle har man for et halvt Hundrede Aar siden fundet Spor.

I ”Thisted Amtsavis” for ²⁵/₁₀ 1882 meddeles, at der i Tvorup Klit i Nærheden af det lille Vandløb, som nu kaldes Bøgsted Rende, ca. 2000 Alen fra Havet har Vinden blæst Flyvesandet bort og derved blottet 2 Møllesten og nogle Stykker Egetømmer samt et Stykke Fyrretømmer af en Mølle, som engang maa have staaet her, før Flyvesandet lagde den øde. Det har rimeligvis været en Vandmølle, da Bøgsted Rende, der danner Afløbet for den saakaldte Vestersø, i sin Tid maa have været et langt større Vandløb end nu. Det nuværende Vandløb gaar ikke ganske paa det Sted, hvor Møllelevningerne fandtes, men er af Sandflugten tvunget noget sydligere. Den største af Stenene, hvis Radius er 32 Tommer, var sønderbrudt, hvorimod den mindre med Radius 29 Tommer er hel. Disse Sten er ikke Sandsten, saaledes som de nu brugelige, men er af Granit, og Tænderne har aldrig været ophugne, men har slidt sig selv skarpe, idet Kwartstriberne er haardere end Feltspatstriberne. Der fandtes ogsaa Spor af en Dæmning af sandblandet Muld. Møllestenen har været lagt i en Blanding af Rødler og Hvidler, hvilke ellers ikke findes i Klitterne. I den ene Stens Midthul var det sædvanlige Jernbeslag, der endnu saa ud som helt, men ved første Berøring smuldrede aldeles bort. Endvidere var der en mindre Sten med et Taphul, hvilket ved Brugen var slidt næsten helt igennem, saa at man har maattet bore et andet Hul ved Siden af. Hvornaar denne Mølle har været brugt og er bleven forladt, vides ikke. At det ikke er saa ganske nylig, fremgaar af, at en næsten 90-aarig Mand der paa Egnen fortæller, at hans Fader og en anden Mand har fundet Tømmer i Sandet og hugget sig en Undervogn deraf.

Om denne gamle Vandmølle har jeg muligvis i Ørum Lens Regnskaber fundet en Meddelelse fra Aaret 1580, men det kan ogsaa være en anden Vandmølle, som er ødelagt af Flyvesand, Meddelelsen beretter om. Den lyder saaledes: Item en Mølle, som haver været bygget udi Havklitten, kaldet ”Palstens Mølle”, gav til Landgilde 8 Tdr. Byg, og Mølle dammen og Aagangen er nu efterløben med Sand og er nu tør, saa den kan ikke bygges igen, og der ikke heller bjerges saa nogen Landgilde. Man ved af Beretninger fra andre Steder, at Sandflugten ved denne Tid været særlig slem. Navnet Palsten kendes heller ikke andet Steds fra, men under Thylands mægtige Klitformation kan der være gemt mange glemte Stednavne.

3. *Den ene Vandmølle i Vang Klit.*

Fra Vang Sø og ud til Havet har der i gamle Dage været et Udløb, som nu er fuldstændig sandet til. Ved dette Vandløb har der indtil Slutningen af det 16. Aarhundrede været to Vandmøller.

Om den ene hedder det i Ørum Lens Regnskaber fra 1580: Aff enn vanngs kliittmøll, som er bøgitt vdi haffue klitten - viij (8) tner biugh, som Jørgenn holst skall hold ferdig. Och end Aallgaardt vaar bøgitt paa same møllj ferd. Aall.

1630 nævnes denne Mølle. Der skal da afkortes 8 Tdr. Byg i Landgilden, rimeligvis paa Grund af Sandflugtens Ødelæggelser. I Matriklen 1662 nævnes den ikke.

4. *Den anden Vandmølle i Vang Klit.*

1580 hedder det i Lensregnskaberne om denne Mølle: Ennd 1 Klittmøll, som niels perssenn ij Clostergaardt haffuer stedt, skyllder ½ Lest biugh. Denn er øde aff sanndt, saa Aann er forfaltt mett sanndt.

1630 afkortes der 12 Tdr. Mel i Skylden. Møllen har i langsommelig Tid været øde.

5. *Skjoldborg Sogns Vandmøller.*

1571 nævner Præsten Hr. Jens, at der er to smaa Møller i Sognet, men dem faar han intet af.

I Gejstlig Jordebog for Hundborg Herred 1596 nævnes, at ”der er bygget en liden Mølle paa Præstegaardens Ejendom, som kaldes *Fall*, og er Dammen nu tilgroet og bærer Hø”.

Denne Vandmølle er altsaa bleven øde i Slutningen af det 16. Aarhundrede.

Om den anden har jeg ikke fundet yderligere Oplysninger.

6. *Løgstrup Vandmølle i Lodbjerg Sogn.*

Ifølge Kancelliets Brevbøger beretter Niels Frandsen i Løgstrup 1592, at han til sin Gaard har haft en Vandmølle, der nu er bleven ødelagt af Sand og er nedbrudt, hvilket har medført, at de med stor Besværing maa køre deres Korn en lang Vej til Mølle, og da Beboerne i Forening med Niels Frandsen har ansøgt om, at han maa lade opføre en lille Vejrmølle, hvilket de mener vil være dem alle til Hjælp, skal Ludvig Munk undersøge, om Vejrmøllen kan opføres der uden Skade for Kronen og være dem til Hjælp og sende Regeringsraadet Besked derom, for at det siden kan forordnes, hvad efter Lejligheden findes gavnligt.

Om Niels Frandsen fik Lov til at opføre en Vejrmølle i Løgstrup, vides ikke.

7. *Toftum Hovedgaards Vandmølle.*

Ved Toftum Hovedgaard skal der have været en Vandmølle, men omtrent 1630 er den allerede øde. 1688 er hverken Mølle eller Møllested at finde, og er heller ikke nogen Plads der, som er bekvem til at bygge en Mølle paa igen.

8. *Hurup Præstegaards Vandmølle.*

Denne Mølle nævnes i Præsteindberetningen 1555. Der kan males paa denne Mølle, naar der er stort Vandløb. Den nævnes ikke senere.
(Fortsættes i næste Aarbog).

(Historisk Årbog for Thisted amt 1939, side 163-171)